

ABA SÁMUEL ÉS KÁROLY RÓBERT
CSALÁDI KAPCSOLATAIRÓL

Aba Sámuel magyar király (1041—1044) családi viszonyairól a XIV. századi krónika-kompozíció becses adatot őrzött meg. Eszerint Szent István király *sororius*a volt.¹ Mit jelent e helyütt a *sororius* szó? A régebbi történetírók — részletes elemzés nélkül — a szónak nőtestvér férje jelentést tulajdonítottak, s így Aba Sámuelben első királyunk nőtestvérének férjét, azaz Szent István sógorát látták.² Vajay Szabolcs a *Mediae Latinitatis lexicon minus* korábbi kiadására hivatkozva állapította meg: „A *sororius* kettős jelentésű: vagy a feleség fivére, vagy a nővér férje. Generációeltérést (unokaöccs stb.) sosem feltételez. Miután Aba nem lehetett Szent István bajor feleségének fivére, csakis a király nőtestvérének férjét láthatjuk benne”.³ A *Mediae Latinitatis lexicon minus* újabb kiadása a *sororius* három jelentésével számol, amelyek francia, illetve angol nyelvű értelmezésben ezek: „1. beau-frère, le mari de ma soeur, brother-in-law, my sister's husband; 2. beau-frère, le frère de ma femme, brother-in-law, my wife's brother; 3. neveu, le fils de ma soeur, nephew, my sister's son”.⁴ Vagyis a *sororius*nak igenis volt unokaöccs (nőtestvér fia) jelentése, azaz más nemzedékbe tartozó családtag jelölésére is használták a szót. Ugyanezt erősíti meg a *Lexicon Latinitatis medii aevi*. Eszerint — francia értelmezésben — „*sororius*: 1. beau-frère, 2. neveu”.⁵ A szótári adatok tehát nem Vajay Szabolcs, hanem Györffy György állítását igazolják. Györffy ugyanis arra mutatott rá, hogy a *sororius*nak a „nővér férje, sógor mellett nővér fia jelentése is volt”. Györffy ez utóbbi jelentés alapján Aba Sámuel nem Szent István nőtestvére férjének, hanem nőtestvére fiának gondolja. Feltevését több mozzanattal véli megerősíthetőnek. „Aba király bukásakor, 1044-ben fiatalosan végignyargalta a Ménfőtől Hevesig terjedő távot”. A krónika-kompozíció ezzel szemben azt tartalmazza: „Aba vero rex devictus fugit versus Ty-

¹ *Scriptores rerum Hungaricarum. I—II. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini 1937—1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 325.*

² L. pl. PAULÉR GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp. 1984. (reprint) 79.*

³ VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedelem és családja. In: *Székesfehérvár évszázadai. I. Székesfehérvár 1967. 70. 29. jegyz.*

⁴ J. F. NIERMEYER—C. VAN DE KIEFT: *Mediae Latinitatis lexicon minus. Leiden 1976. 981.*

⁵ ALBERT BLAISE: *Lexicon Latinitatis medii aevi. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Turnholt 1975. 855.*

sciam”,⁶ amiből a vesztes csata utáni menekülésnél többre nem szabad következtetni. Lényegében ugyanennyit mond az Altaichi Évkönyv is: „Caeterum Obo fugiens in quendam vicum pervenit”, ahonnan „vix elapsus fugitando latitabat”.⁷ Másik érve Györffynek, az nevezetesen, miszerint „Aba fiai nem voltak olyan korban, hogy apjuk mellett harcolhattak volna” 1044-ben, ezért nem jöhet komolyan szóba, mert argumentum e silentio. Amiért forrás nem említi ménfői hadakozásukat, még nem kizárt, hogy ott lehettek s harcolhattak. A Hildesheimi Évkönyv megfogalmazásából mintha éppen ilyen következtetésre lehetne jutni: Henrik király „Ovonem cum uxore et filiis cognatisque, quibus locus evadendi erat, effugabat”.⁸ Györffy azon megjegyzését, hogy Aba „felesége... gyermekeivel oldalán menekült Oroszországba”, tendenciózus fogalmazásnak kell tartanunk, mintha kiskorú (Györffy szerint 1028–1030 után született, tehát 16 évnél fiatalabb) gyermekekről lenne szó. Mivel a Hildesheimi Évkönyv a megfutamodó feleség és fiai mellett a rokonokat is említi, nincs tárgyi alap sem annak feltételezésére, hogy az Aba-fiak nem lehettek ott Ménfőnél, sem arra, hogy kisgyermekek voltak 1044-ben.

Györffy érvei közül a legsúlyosabbnak a következő állítás tetszik: „Aba Sámuel ...Orseolo Péternek volt a kortársa és vetélytársa, tehát ugyanúgy István nővérének fia kellett legyen, mint Orseolo Péter; csakis ezen a réven volt vérségi joga az Árpádok trónjához”.⁹ Kérdés azonban, Aba valóban vérségi jogon jutott-e a királyi székbe. E vonatkozásban a krónikakompozíció nemleges választ sugall. A Péterrel elégedetlen urak (*principes Hungarorum et milites*) 1041-ben senkit nem találtak a királyi nemzetségből (*de regali progenie*) alkalmasnak az ország kormányzására, és arra, hogy őket Péter zsarnokságától megszabadítsa. Ily módon maguk közül (*de semet ipsis*) választottak ki egy bizonyos Aba nevű *comest*, Szent István király *sororiusát*, akit maguk fölé (*super se*) királlyá tettek.¹⁰ Ebből a megfogalmazásból arra következtetünk, hogy Aba Sámuel nem tekintették a királyi nemzetség tagjának, vagyis nem volt vérségi összeköttetése az Árpádokkal. Ezt az értelmezést erősíti az a megjegyzés, miszerint Abát maguk közül választották ki, vagyis Aba Sámuel a maga *comes* (a nagyobbik Gellért-legenda szerint *comes pallacii*)¹¹ címével beleillett az öt kiválasztó *principes et milites* sorába. Ebből következően Abát nem a Györffy által feltételezett „vérségi jog” vitte Szent István trónjára, hanem a választás.¹² Eddigi megállapításaink arra mutatnak tehát, hogy Aba Sámuel

⁶ SRH. I. 332.

⁷ Monumenta Germaniae historica. Scriptores. XX. Hannoverae 1868. 800.

⁸ Uo. III. Hannoverae 1839. 104.

⁹ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp. 1977. 286.

¹⁰ SRH. I. 324–325.

¹¹ Uo. II. 500.

¹² Nem haszon nélküli megjegyeznünk, hogy a krónikakompozíció Aba Sámuelen kívül több király esetében ír választásról. Szent Lászlóról szólva kétszer is megemlíti ezt a körülményt: *conconditer elegerunt; absque voluntate sua elegerunt* (uo. I. 404.). Ugyancsak választották II. István ellenében Borst és Ivánt: *in regem electi sunt* (uo. 444.). Általában fenyegette meg királyválasztással II. Istvánt az egyik főember: *nobis regem eligemus* (uo. 439.).

Szent Istvánnak inkább sógora (nőtestvérének férje) lehetett, semmint unokaöccse, Szent István nőtestvérének fia.

Ezt a valószínűséget tovább növeli egy újabb adatsor. A krónikakompozícióban a *sororius* szó még további három alkalommal fordul elő. Vegyük sorra ezeket! Az első: „rex Zolomerus... sororius Geyse erat”.¹³ Zvonimir (Zolomerus) horvát király I. Géza király nőtestvérét, Ilonát (a horvát forrásokban Lepa néven is szerepel)¹⁴ vette nőül, a *sororius* itt tehát a nőtestvér férje jelentésben szerepel.¹⁵ A második: ugyancsak I. Géza király öccsére, Szent Lászlóra bízta, „ut rogaret ducem Octonem, sororium eorum, ut ipsis in necessitate positus auxiliaretur”.¹⁶ Ottó morva herceg felesége Ilona (Lepa) húga, Euphemia volt,¹⁷ tehát Géza és László nőtestvére, vagyis a *sororius* e helyütt is a nőtestvér férjét jelöli. A *sororius* szó harmadik előfordulásának nincs önálló értéke, mivel — az előbbihez hasonlóan — a Géza és László, illetve Ottó morva herceg közti rokoni viszonyt tükrözi: „Geysa... obviavit fratri suo Ladizlao et Otthoni duci, sororio eorum”.¹⁸ Ad analogiam feltételezhető: a XIV. századi krónikakompozíció a negyedik esetben, a Szent István király és Aba Sámuel közti rokoni viszony esetében is ugyanebben a jelentésben használta a *sororius* szót. Mindent egybevéve megnyugtatóbbnak látszik, ha — Györffy feltevése ellenére — Aba Sámuelben továbbra is első királyunk nőtestvérének férjét és nem fiát látjuk.

Károly Róbert magyar király (1301—1342) családi viszonyait első feleségével kötött házassága révén érintjük. Néhány évvel ezelőtt megjelent frásunkban sikerült kimutatnunk, hogy Károly Róbertnek — az általánosan elfogadott vélekedéssel szemben — nem három, hanem négy felesége volt, s valószínűleg első feleségét II. Leó halicsi fejedelem név szerint ismeretlen leányában láthatjuk. Úgy foglaltunk állást, hogy az uralkodó oroszországi leánykérő útjára 1304—1306 táján került sor (amikor Károly 16—18 éves volt), s a házasságot ezt követően köthették.¹⁹ Ránk maradt Mária magyar királyné (*regina Vngrie*) 1306. június 23-i oklevele,²⁰ amelyet három Máriával is kapcsolatba hozott az eddigi szakirodalom. A hagyományos felfogás szerint e Máriában Károly Róbert sokáig elsőnek hitt — valójában második — felesége, Mária, a beuthen-tescheni herceg leánya kereshe-

¹³ Uo. 363.

¹⁴ MARKO KOSTRENCIĆ: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. I. Zagrabiae 1967. 126., 127., 139., 140. szám.

¹⁵ WERTNER MÓR: *Az Árpádok családi története. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár*. 51. Nagy-Becskerek 1892. 160—163.

¹⁶ SRH. I. 381—382.

¹⁷ KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC: *Az Árpád-házi uralkodók*. Bp. 1988. 94. (A vonatkozó rész MAKK FERENC munkája.)

¹⁸ SRH. I. 385.

¹⁹ KRISTÓ GYULA: *Károly Róbert első felesége*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. Tom. 76. Szeged 1988. 27—30.

²⁰ A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I. Pesten 1871. 126. szám.

tő.²¹ Magunk említett cikkünkben akként foglaltunk állást, hogy e Mária Károly Róbert nagyanyjával, II. Károly nápolyi király feleségével, Máriával azonos.²² Végezetül Engel Pál — cikkünkről írott lektori véleményében — a király újonnan megismert első, orosz feleségének (Máriának) tulajdonította az oklevelet.²³ Az *Anjou-kori Oklevéltár* munkálatai kapcsán nemrégén vált ismertté Károly Róbertnek azon 1323. december 12-i oklevele, amely ránk hagyományozta az uralkodó első feleségének Mária nevét. Megvan tehát immár a forrásos alap ahhoz, hogy az 1306. június 23-i oklevelet Károly Róbert első feleségének, Máriának tulajdonítsuk. A névazonosságon kívül még két további mozzanat is ebbe az irányba mutat. Egyrészt a most nyilvánosságra került 1323. december 12-i oklevél szerint Károly király és Mária, az uralkodó első felesége Somogy megyei királynéi birtokot adományoztak hajdan híveiknek.²⁴ Márpedig az 1306. június 23-i oklevélben Mária úgyszintén Somogy megyei birtokokat adományozott egy hívének, olyanokat, amelyekben a királynénak része van. Másrészt — s ez még fontosabb mozzanat — a királyné ebben a diplomában arra hivatkozik, hogy e Somogy megyei birtokokat megnevezett híve a királyné férjének, K.-nak, Magyarország királyának kiváltságlevele (*priiulegium K. dei gracia regis Vngarie, consortis nostri*) révén már birtokolta.²⁵ Az oklevelet kibocsátó Mária azért nem lehet Károly Róbert nagyanyja, mivel annak férje, II. Károly soha nem tekintette és nevezte magát Magyarországnak királyának. Ezt a címet a nápolyi Anjouk közül II. Károly felesége, Mária mellett elsőszülött fiuk, Martell Károly, majd annak halála (1295) után unokájuk (Martell Károly fia), Károly Róbert viselte.²⁶ Így tehát kétségtelennek tekinthetjük, hogy az 1306. június 23-i oklevelet oroszországi Máriának, Károly Róbert ténylegesen első feleségének kell tulajdonítanunk. Az a körülmény, hogy a király első két feleségét egyaránt Máriának hívták, magyarázatát adja annak, hogy az első Mária neve utóbb miért esett ki az emlékezetből, illetve hogy alakja összeolvadt hasonló nevű második felesége alakjával. Ebből egyértelműen adódik az is, hogy halicsi Mária és Károly király házassága 1306. június 23-a előtt — röviddel — kötöttet. Mivel az 1306. június 23-i oklevelet Mária hiteles pecsét híján gyűrűs pecsétjével erősítette meg (*quia sigillo attentico presens carebamus, nostro sigillo anulary consignauimus*),²⁷ már Pór Antal arra gondolt: „még nem régóta volt magyar királyné”.²⁸

Károly Róbert első házasságának körülményeit illetően ugyancsak az *Anjou-kori Oklevéltár* munkálatai adnak további szempontokat. Mivel ezekből az évekből igen kevés

²¹ Johannes de Thurocz *Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 2.* Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit ELEMÉR MÁLYUSZ adiuvante JULIO KRISTÓ. Bp. 1988. 55.

²² KRISTÓ GYULA: a 19. jegyzetben i. m. 27–28.

²³ Uo. 30. 26. jegyz.

²⁴ BLAZOVICH LÁSZLÓ—GÉCZI LAJOS: *Anjou-kori Oklevéltár. VII.* Bp.—Szeged 1991. 652. szám.

²⁵ A 20. jegyzetben i. m. 126. szám.

²⁶ KRISTÓ GYULA: *A rozgonyi csata. Sorsdöntő történelmi napok. 3.* Bp. 1978. 12–14.; DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Anjou-ház nyomában. Utazások a múltban és a jelenben.* Bp. 1982. 199–200.

²⁷ A 20. jegyzetben i. m. 126. szám.

²⁸ PÓR ANTAL: *Magyar—lengyel érintkezés a XIV-ik században. Századok 1903.* 309.

királyi oklevelet ismerünk (Máriától pedig az említett 1306. június 23-in kívül az évtized végéig egyet sem), arra nem számíthatunk, hogy a házasságkötés ennél pontosabb keltét megadhatjuk. Ám *terminus ante quem*ként több diplomára hivatkozhatunk. Egy 1308. november 27-i iratban Beka (Borsa nembeli Beke) királynéi tárnokmesterként, 1309. március 9-i oklevélben Pál mester, szepesi prépost a királyné udvari kancellárjaként, napi kelet nélküli 1309. évi diplomákban pedig Chete fia Aladár királynéi udvarbíróként szerepel.²⁹ Ugyancsak utal törvényes házasságára (*legitimum coniugium*) Károly Róbert 1309. június 15-én, második koronázásakor tett esküjében.³⁰ Azaz ezekben az években Károly Róbertnek már volt felesége. Megjegyzendő, hogy 1307. október 10-től kezdődően több okmány szól arról, hogy a királyi mellett a törvénytelenül elfoglalt királynéi birtokokat, vámokat és más jogokat is vissza kell adni.³¹

Miért tért ki Károly király 1309. évi koronázási esküjében, azaz három évvel az oroszországi Máriával kötött házasság után e frigyre? Csábító lenne ezt Gentilis tevékenységével kapcsolatba hoznunk. Tudjuk, hogy a pápai követ tilalmazta katolikusok házasságát eretnek patarénokkal, szakadár Gazarusokkal, hitben tévelygő (*in errore manentibus*) oroszokkal, bolgárokkal, rácokkal és litvánokkal, s mivel Kán nembeli László nem állt el katolikus leánya és István szerb király igaz hittől eltért fia közti házasságtól, Gentilis az erdélyi vajdát kiközösítette, földjét interdictum alá vetette.³² Márpedig Károly Róbert éppen egy orosz fejedelem leányával lépett házasságra. A forrásszöveg azonban nem enged meg efféle értelmezést. Már az feltűnő, hogy a legátus biblikus idézettel a házasság felbonthatatlanságára hivatkozik (*quod Deus coniunxit, homo non separet*). Még egyértelműbben tanúskodik a király oklevélben foglalt esküjének szövege: *legitimo coniugio tantum uti et contentum esse*, azaz: a király arra tett esküt, hogy csak törvényes házasságban él és azzal megelégszik.³³ Károly Róberttel tehát Gentilisnek feltételezhetően nem felesége ortodox (pravoszláv) hite, hanem éppen a király kicsapongó életmódja miatti problémái lehettek. Ha ez bekerült az 1309. évi koronázási eskü passzusai közé, nyilván nem egyszeri alkalmon alapult, hanem feltűnő jelenség volt. Több krónika is (Pozsonyi és Dubnici Krónika, Mügeln Henrik krónikája) ránk örökítette azon hírt, hogy az 1310-es évek második felében Károlynak házasságon kívül Csepel-szigeti ágyasától (*de concubina*) fia született, Kálmán, a későbbi győri püspök.³⁴ Évekkel fiatalabb korban levő Károlyról még inkább feltehető a házastársi hűség figyelmen kívül hagyása. Ha értelmezésünk megbízható, arra a következtetésre kell jutnunk: Károlynak halicsi Máriával kötött házassága — legalábbis annak első éveiben — nem volt harmonikus és problémáktól mentes.

²⁹ KRISTÓ GYULA: Anjou-kori Oklevéltár. II. Bp.—Szeged 1992. 494. (I. még 634.), 589., 793., 794. szám.

³⁰ Acta legationis cardinalis Gentilis. Vatikáni Magyar Okirattár. I. 2. Budapestini 1885. 65. szám.

³¹ A 29. jegyzetben i. m. 243., 501., 751., 790. szám.

³² A 30. jegyzetben i. m. 73. szám.

³³ Uo. 65. szám.

³⁴ SRH. II. 50., I. 490., II. 217. L. még SZÉKELY GYÖRGY: A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Róbert korában. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. SZÉKELY GYÖRGY. Bp. 1953. 63–64.

On the Family Relationships of Samuel Aba and Charles Robert

The Hungarian king, Samuel Aba (1041—1044), is mentioned as the sororius of Saint Stephen the King in a 14th century chronicle. The word sororius has two meanings, brother-in-law and nephew, so on the basis of its meaning alone it is impossible to determine whether Samuel Aba married Saint Stephen's sister or the daughter of Saint Stephen's sister. As Samuel Aba became king by election and not by blood-ties, we cannot from this word draw the conclusion that he was Stephen's nephew. In fact the 14th century chronicle mentions the word sororius on three further occasions with the meaning brother-in-law and the word is never used in this source with its other meaning, which seems to suggest that Samuel Aba married King Stephen's sister (and not his sister's daughter).

It has recently come to light that the first wife of the Hungarian king Charles Robert (1301—1342) was the daughter of Leo II, ruler of Halicz. The hitherto anonymous queen turned out to be called Mary. Since the second wife (of Polish origin) of Charles Robert was also called Mary, it is conceivable that traditions about the first queen merged with those about the second as time passed and finally her memory faded away completely. A document issued on 23rd June, 1306, in the name of Queen Mary, was issued by the first wife, indicating that the first wife was called Mary and that the marriage must have taken place before that date. There are signs which show that king Charles Robert's first marriage with Mary of Russia was an unhappy one and around 1309 the king was even considering divorce.